

Mantıksal Tekçilik ve ‘Doğru’ Mantık 8

Mustafa Polat¹

Özet

Mantık, çıkarım sistemlerinin çokluğunu barındırır; ancak, bu sistemler hakiki bir çokluksa birden fazla sistemin otonom ve indirgenemez şekilde ‘doğru’ olması gerekir. Hakiki bir çokluğun imkânı, genellikle, ‘doğru’ mantığın neliği üzerine ayrışan iki temel felsefi görüş olan mantıksal tekçilik ve mantıksal çoğulculuk ekseninde ele alınır. Bu doğrultuda, mantıksal tekçilik, sadece tek bir ‘doğru’ mantık olduğunu savlar. Bu çalışma, mantıksal tekçiliği ve içerdiği ‘doğru mantık’ nosyonunu eleştirel bir düzlemde tahlil etmektedir. Bu ilgi dahilinde, çalışmamız öncelikle şu genelleştirilmiş tanıma ulaşır: ‘Doğru’ mantık, mantıksal tekçilik için, en ‘arı’ derecede (*genel, biçimsel, konu-bağımsız, zorunlu, ilksel* ve/veya *düzgü-koyucu*) çıkarım dizgesidir. Devamında, bu tanımın kuramsal sınırları, ‘doğru’ mantığın (arı) biçimsellik karakteristiğine ilişkin üç temel yorum (metafiziksel, gidimli ve şematik yorumlar) üzerinden irdelenir. Bu bağlamda; ‘doğru’ mantığın meta-düzeyde bir sözdizim şematiği olduğunu savunan Graham Priest’in tekçilik yaklaşımı, çalışmanın eleştirel odağına konumlandırılmaktadır. Bu bağlamda, çalışma şu iddiayı savunur: Arı bir şema olarak ‘doğru’ mantık tasavvuru, yöntembilgisel kapsamı açısından eksik-belirli veya belirsiz görünmektedir.

1. Giriş

Mantık disiplini, teoride ve pratikte, mantık sistemlerinin çokluğunu barındırır; klasik/temel mantık, modal mantık, epistemik mantık, ödev mantığı, olasılık mantığı, sezgici mantık (*intuitionistic logic*), bulanık mantık (*fuzzy logic*), tutarlılık-dışı mantık (*paraconsistent logic*), ilgililik mantığı (*relevance logic*) ve ikincil dereceden sistemler gibi çeşitli çıkarım sistemleri böylesi bir çokluğu teşkil eder. İlk bakışta, bu çokluk formel bir mantık sistemini teşkil eden analitik kategoriler (*Sözdizim, Anlambilim, Çıkarım Sistemi*) üzerinden türetilen bir çokluk olarak okunabilir. Nitekim,

1 Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi- Felsefe Bölümü, mpmustafapolat@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8745-3576

formel mantık sistemlerinin, en azından birinci derecedekilerin, meta-teorik çözümlemelerine baktığımızda; bir mantık sisteminin genel olarak şu üç analitik kategori üzerinden aksiyomatize edildiğini söyleyebiliriz: i) Sözdizim; (ör. Boole grameri); ii) Anlambilgisi; iii) Çıkarım mekanizması/ çıkarım sistemi (*Deductive Aparatus/deductive system*) (Shapiro, 2000, ss. 85-95). Sözdizim, sistemdeki ifadelerin biçimsel olarak nasıl yazılacağını belirleyen kuralları; anlambilgisi, bu ifadelerin belirli bir model veya anlam teorisi çerçevesinde ne anlama geldiğini ve nasıl yorumlanacağını belirleyen anlam kurallarını; çıkarım sistemi ise, ilgili sistemde mevcut ifade veya ifadelerden hangi başka ifadelerin türetilebileceğini ortaya koyan çıkarım kurallarını kapsar. Bu açıdan, bir mantık sistemini teşkil eden mevzubahis kategorileri farklı aksiyomlarla yorumlamamızın önünde kati bir kısıt yoksa mantık sistemlerinin çokluğu mevzubahis kategorilere dair yorum farklarının sıradan bir sonucu olacaktır. Zira, çıkarım sistemi veya anlambilgisi kategorilerine dair farklı aksiyomların kabulü farklı sistemleri- meşru veya değil- doğurmaktadır. Örneğin, ilgililik mantığında (*relevance logic*) '→' eklemi, temel mantıktaki mantıksal gerektirme (*implication*) ilişkisinden daha farklı bir anlambilgisel işleve sahiptir. Zira, ilgililik mantığında bu eklem bağladığı önermeler arasında saltık olarak doğruluk-koşulsal bir bağıntı kurmaktansa bu önermeler arasında içlemsel (*intensional*) veya bağlamsal bir ilgi (*relevance*) bağıntısı kurar.

Peki, birden çok mantık sisteminin imkânı- eğer her sistem meşru ise- birden çok mantık ve birden çok mantıksallık vasfının eş meşrulukta var olduğu anlamına mı gelir? Örneğin, temel (klasik) mantığın doğruluk-koşulsal anlambilgisi, bulanık mantığın dereceli doğruluk anlayışı ve tutarlılık-dışı mantığın çelişkilerle başa çıkma imkânı, aynı derecede geçerli ama özsel olarak farklı 'mantıksallık' türlerinin tezahürleri midir? Bu sorular, özünde, mantık sistemlerinin çokluğunun hakiki olup olmadığını ve bu çokluğun hangi anlamda sistemlerin türsel çeşitliliğini zorunlu kıldığını tartışmaya açmaktadır. Bu bağlamda, yukarıdaki sorular mantığın metafiziğine dair daha ilksel bir soruya bağlanır: Mantık sistemlerinin çokluğu onların türsel çeşitliliğini gerektirmekte midir? Buradaki sorunsala dair hızlı ve sezgisel bir kavrayış sunmak adına, şöylesi analogik sorular dikkate alınabilir: Bir sepetteki meyvelerin çokluğu hangi koşullar altında meyve çeşitliliğini gerektirir? Öncelikle, mantık sistemlerinin çokluğu hakiki bir çeşitlilik ifade edecekse çokluğun parçası olan her bir mantık sistemi kendi aksiyomları bağlamında indirgenemez veya otonom olmalıdır. Meyve sepeti analogisi üzerinden konuşursak; sepetteki tekil öğelerin hepsi meyve kategorisi altında olsa dahi, bunların her biri elma ise, bu çokluk meyvelerin çeşitliliğini gerektirmez. Dahası, mantık sistemlerinin çokluğu hakiki bir

çeşitlilik arz edecekse, her bir mantık sisteminin tanımlayıcı aksiyomu tartışmasız bir ‘doğruluk’ taşımalıdır. Yani, sepetteki elmaların yanında sahte meyveler- plastik elmalar, porselen portakallar veya vinil limonlar- ile meye olmayan şeyler bulunuyorsa bunlar hakiki bir çeşitlilik oluşturmaz. Özetle, eğer çokluktaki sistemler tek bir sistem veya ‘doğru’ mantık tasavvuru altında toplanabiliyorsa ve/veya bu sistemler meşru bir ‘mantıksallık’ vasfı dahi taşımıyorsa o halde hakiki bir çeşitlilik olmayacaktır. Görüleceği üzere, bu çokluğun hakikiliğine dair ayrışmalar; bir çıkarım sisteminin neye göre *mantıksal* ve *doğru* (*correct*) sayıldığına ilişkin ilksel bir soruya dayanmaktadır; bu sebeple, ilgili çokluğun teorik meşruiyeti, bunun altında yatan ‘doğru’ mantık tasavvurunun meşruiyetine bağlı olacaktır.

Mantık felsefesinde ilgili çokluğun hakikiliğine dair başat fikirler, *mantıksal tekçilik* ve *mantıksal çoğulculuk* olmak üzere iki temel cephe etrafında toplanır. Buna göre, “mantıksal tekçiler ile çoğulcular kaç tane ‘doğru’ mantık olduğu konusunda ayrışır” (Russell, 2018, s.308).² Bu bağlamda, mantıksal tekçiliğe göre, sadece tek bir ‘doğru’ mantık varken mantıksal çoğulculuğa göre birden fazla ve eş meşrulukta ‘doğru’ mantıklar vardır (Cohnitz & Estrada-Gonzalez, 2019; Eklund, 2020; Russell, 2018; Arazim, 2020). Burada dikkat edilmesi gereken husus, her iki görüşün de ‘doğru’ mantık tasavvurunun imkanını olumlamasıdır. Diğer deyişle, iki cephenin de müşterek çıkış noktası, o ya da bu şekilde en az bir veya sadece bir tane ‘doğru’ mantık tasavvurunun olduğu iddiasıdır.³ Yine de bu görüşler arasındaki asli ayrışma, bir mantık sisteminin ne anlamda ve nasıl doğru olduğu üzerinedir (Beall & Restall, 2006, s.7; Harman, 1986, s.5; Williamson, 2007, s.105). Nitekim, Shapiro (2014) bu durumu şu şekilde vurgular:

-
- 2 Mantıksal tekçilik-çoğulculuk tartışmalarının mevcut çehresini, Kant’ın ‘genel mantık’ tasavvuru altındaki ‘arı mantık’ ile ‘uygulamalı mantık’ ayırımına kadar takip etmek mümkündür. Yine de bu cephelenin müstakil bir sorunsal olarak modern literatürde karşımıza çıkan biçimi, daha ziyade Quine (1948, 1970) ile Carnap (1937) arasındaki post-Fregeci mantık, dil ve meta-ontoloji tartışmalarına dayanmaktadır. Modern literatürde; Boghossian (2000), Dummett (1978), Field (2008) Kripke (2023), McGinn (2000), Priest (20006, 2008), Read (2006) ve Williamson (2007, 2013) gibi filozoflar mantıksal tekçiliğin bir biçimini savunurken Beall & Restall (2002,2006), Carnap (1937), Hjortland (2017), Shapiro (2014) gibi filozoflar mantıksal çoğulculuğun bir biçimini savunmaktadır. Buna ek olarak, bazı filozoflar ise, Arazim’in (2020) *mantıksal dinamizm* görüşü örneğinde olduğu gibi, her iki kampı sentezleyen görüşler sunmaktadır.
 - 3 Tekçilik ve çoğulculuk dışındaki diğer felsefi cepheler, ‘doğru’ mantığın ne olduğuna dair soruyu önemsizleştirebilir. *Mantıksal nihilizm* ve *mantıksal konvansiyonalizm* gibi görüşler, mantığın doğasına ve böylece doğruluğuna dair bu neviden tutumlardır. İlk görüş, hiçbir mantık ilkesinin tam bir genellik içinde geçerli olmadığını savunarak genelleştirilebilir bir ‘doğru’ mantık tasavvurunu da reddeder. İkinci görüş ise, mantık ilkelerinin uzlaşılabilir belirlendiğini ve böylece ‘doğru’ mantık tasavvurunun özgün ve evrensel bir meşruluğa sahip olmadığını savunur. Bu iki görüşün kimi versiyonları, mantıksal çoğulculuk görüşleri altında toplanabilir. Bkz. Gillian Russell, 2018.

“Bir mantığı doğru ya da uygun kılan şeyin ne olduğunu sorabiliriz. Bu, doğruluğun korunmasıyla mı ilgilidir, zorunlulukla mı, yoksa normatiflik ile mi? İşte bu meta-düzeydeki soru, mantıksal tekçilik ile çoğulculuk arasındaki asıl anlaşmazlığın yattığı yerdir” (ss. 2-3).

Bir mantığı ‘doğru’ (*correct*) kılan ölçütün ne olduğuna dair genel eğilim; bunu *geçerlilik* (*validity*), *mantıksal sonuç ilişkisi* (*logical consequence*), *mantıksal doğrular* gibi çıkarım unsurlarının belirli bir yorumu üzerinden tanımlama yönündedir (Estrada-Gonzalez, 2011). Yani, çokluğun hakikiliği sorunsalı, bir çıkarım sisteminin hangi ciheti nazarında ‘mantıksal’ sayılması gerektiği ve bu seçili cihete ilişkin yorumların çeşitlenebilme olanağı üzerinden okunur.

Bu doğrultuda, kimi mantıksal tekçiler için ‘doğru’ mantık tek anlamlı ve evrensel bir *geçerlilik ilkesi* üzerinden tanımlanır (Read, 2006).⁴ Bu tikel tekçilik yorumu özelinde, ‘doğru’ mantık, kanıtlanabilir çıkarım biçimlerinin tamamı için geçerli (*valid*) dizgedir ve geçerliliğin tek bir yorumu- yani, temel mantık yorumu- vardır (Grünberg & Onart, 2003, s.52-53).⁵ Tam da bu noktada, mantıksal tekçiler ile mantıksal çoğulcular, bir çıkarım sistemini ‘mantıksal’ kılan ölçüt üzerinde uzlaşsa dahi, bu esasların- örneğin, *geçerlilik* veya *mantıksal sonucun*- nasıl yorumlanması gerektiği konusunda ayrışmaktadırlar. Zira, örneğin bazı mantıksal çoğulcular, geçerliliğin farklı sistemlerde farklı- ama eş meşrulukta- yorumları olduğunu iddia eder. Nitekim, Beall ve Restall (2000, 2006) mantıksal çokluk iddialarını bizatihi *geçerliliğin* çok yorumlu olduğu iddiasına dayandırır; onlara göre, “bir argümanın dedüktif olarak geçerli olabileceği birden fazla anlam vardır; bu anlamlar eşit derecede kabul edilebilir ve ‘dedüktif geçerlilik’ adını eşit ölçüde hak eder” (2000, s.1). Tabii ki, tekçilik ile çoğulculuk arasındaki bu

4 Mantıksal tekçiler arasında dahi tek ‘doğru’ mantığın ne olduğu ve nasıl kavramsallaştırılması gerektiğine dair ayrışmalar vardır. Read (2006) gibi filozofların işaret ettiği üzere, tekçiler arasındaki “yerleşik görüş (received view)” ‘doğru’ mantığın neliğini birincil dereceden standart dedüktif mantık sistemi ve bunun dedüktif geçerlilik ilkesi üzerinden temellendirilse dahi Priest (2006, 2008) gibi tekçiler tek ‘doğru’ mantık olarak tutarlılık-dışı mantık sistemini esas alır. Özetle; bazı tekçiler klasik mantığı, bazı tekçiler ise klasik-olmayan bir mantık sistemini savunabilir (Eklund, 2020, s.1). Buradaki doktrin ortaklığı hangi sistemin hangi nedenle ‘tek’ doğru mantık sayılacağı üzerine değildir. Bu ortaklık sadece tek bir doğru mantığın mevcudiyeti üzerinedir. Benzer iddia, mantıksal çoğulcu görüşler arasındaki ortaklıklar için de pekâlâ sunulabilir.

5 Bu görüş esas itibarıyla, bir sistemin ‘doğru’ mantık olmasını *geçerli* (*sound* [bazı çevirilerde, *tutarlı*; *sağlam*]) ve *eksiksiz* (*complete*) bir sistem olmasıyla özdeş tutmaktadır. Açıklayıcılık adına, bazı temel mantık terimlerini standart sunumları üzerinden paylaşmak gerekmektedir. Öncelikle, Bir mantık sistemindeki- mesela, *önermeler mantığı*- her çıkarım biçimi eğer ve ancak *geçerli çıkarım*sa (*valid inference*), o dizge *geçerli mantıksal dizgedir* (*sound logical system*); geçerli *çıkarım* ise, bütün öncülleri doğruyken sonucunun yanlış olması olanaksız çıkarımdır. Eğer geçerli çıkarımların içerdiği her doğru önerme sistem içinde ayrıca kanıtlanabiliyorsa, ilgili mantık sistemi eksiksizdir. İlerleyen kısımlarda tekrar tartışılacağı üzere, bu neviden bir ‘doğru’ mantık sisteminin kendisi de tartışmaya açıktır.

uzlaşmazlık yalın olarak ‘mantık’ ve ‘mantıksallık’ terimlerinin ne anlama geldiğine dair semantik bir uzlaşmazlık gibi görülebilir. Bir bakıma, sorunsalı bu şekilde okumak doğrudur; analogimizi hatırlarsak, aralarındaki uzlaşmazlık sepetteki öğelere neye göre ‘meyve’ dediğimiz ve aralarındaki ortaklık ile farkları hangi tanım ve tanım biçimine göre belirlememiz gerektiğine dair bir ayrışmaya benzetilebilir. Ancak, aralarındaki ayrışmanın semantik boyutu, bu ayrışmanın tamamını resmetmez; çünkü ‘doğru’ mantığın nasıl tanımlanması gerektiği sorusu ardında mantığın mahiyetine dair hem metafiziksel hem de metodolojik açıdan farklı kabuller yatar. Örneğin, ayrışmanın gerisinde, *mantıksal geçerlilik* gibi ‘doğru’ mantığı tanımlayan niteliğin normatif mi yoksa betimsel mi olduğu, mantığın usun yapısına mı yoksa dilsel pratiklere mi içkin olduğu veya mantığın hangi ontolojik statüye (gerçek, kurgul, sezgisel veya *sui generis* olması gibi) sahip olduğu gibi derin meseleler vardır.

İlk bakışta, mantıksal tekçilik, usamlama biçimlerinin ve mantık sistemlerinin çeşitliliği karşısında avantajlı bir görüş gibi görünmektedir. Tüm çıkarımlar için tek bir ‘doğru’ mantığı ve dolayısıyla da tek yorumlu bir mantıksallık ölçütünü savunmak metodolojik açıdan bütünlüklü bir açıklama sunmaktadır. Ne de olsa, çokluğun oluşturduğu kaplamı tayin edebilmemizin en ekonomik yolu bunların tek bir kavram altında toplanabilmesi gibi gözükmektedir. İkincisi, tek bir ‘doğru’ mantık tasavvurunu varlığı en başta çokluk içindeki sistemleri neden ve nasıl ‘mantıksallık’ vasfı altında sıralayıp değerlediğimizi açıklamak adına en sezgisel çözüm gibi görünmektedir. Meyve sepeti analogimize geri dönersek, sepetteki teklerin ‘meyvelik’ vasfı taşıyarak meyve sepeti oluşturduğunu kavrayabilmemizin imkânı en başta tekil bir meyve tanımını tutarlı bir şekilde kullanmamıza bağlı görünecektir. Elbette, tekçiliğin görünürdeki açıklayıcı gücü eğer ve ancak mantıksal tekçilik makul bir şekilde temellendirilebiliyorsa ve çoğulculuk tekçiliğin açıkladığı meseleleri açıklayamıyorsa önem kazanır. Dolayısıyla, mantıksal tekçilik görüşü buna esas oluşturan ‘doğru’ mantık tasavvuru özelinde etraflica sorgulanmaksızın mantığın mahiyetine dair temelsiz bir görüş gibi görünecektir.

Bu bağlamda, çalışmamızın amacı tekçiliği onunla ilişkili ‘doğru’ mantık tasavvuru üzerinden eleştirel biçimde incelemek olacaktır. İlk olarak, ilgili ‘doğru’ mantık tasavvurunun ne olduğu onun Kantçı *arı mantık* anlayışındaki karşılığı üzerinden tahlil edilecek ve bu tek ‘doğru’ mantığa atfedilen dizgesel nitelikler karakterize edilecektir. Bu doğrultuda, tekçilik doktrinleri için geçerli genelleştirilmiş bir ‘doğru’ mantık tanımı formüleleştirilecektir. Buna göre, ‘doğru’ mantık, en *arı* derecedeki (*genel/biçimsel/konu-bağımsız/zorunlu/ilksel ve/veya düzgü-koyucu*) çıkarım dizgesidir. Çalışmamızın devamında, bu

tanımın sınırları özellikle biçimsellik karakteristiği üzerinden tartışılacaktır. Bu noktada, ‘doğru’ mantığın tekliğini onun biçimsellik karakteristiği üzerinden açıklamanın üç temel yordamı (metafiziksel, gidimli ve şematik yorumlar) açıklanacak ve tekçiliğin şu iddiayı taşıdığı tartışılacaktır: ‘Doğru’ mantık, tüm çıkarım biçimleri ve örneklerinden–metafiziksel, epistemik veya dilbilgisel anlamda– daha ayrıcalıklı bir düzeydedir. Böylece, ‘doğru’ mantık, *tekçilik* perspektifinden, *geçerli* tüm çıkarımların biçimce tabi olduğu meta-düzeyde tekil bir biçimsel normlar dizgesi olarak yorumlanacaktır. Son olarak, biçim tekliği olarak ‘doğru’ mantık tasavvuru ise, Graham Priest’in ‘doğru’ mantığı meta-düzeyde sözdizimsel bir şema olarak savunduğu tekçilik yaklaşımı üzerinden eleştirilecektir.

2. Mantıksal Tekçilik ve ‘Doğru’ Mantık

Meşru çıkarım sistemlerinin çeşitliliğine dair tartışmanın tarihsel seyrinde, birçok filozof ve mantıkçı arasındaki baskın görüş mantıksal tekçiliktir; buna göre, neliği bakımından, yalnızca tek bir ‘doğru’ mantık vardır ve meşru çıkarım sistemlerinin tamamı evrensel olarak bu tek ‘doğru’ mantığa tabidir (Arazim, 2021; Read, 2006).⁶ Peki, mantığın formel gösterimlerinde, pratik kullanımlarında ve öğretiminde karşımıza çıkan sistem çokluğu nasıl oluyor da bir tekliğe delalet etmektedir?

Burada dikkate değer ilk husus, tekçilik, tek ‘doğru’ mantığın farklı gösterimler üzerinden tezahür edemeyeceğini iddia etmez. Yani, mantıksal tekçilik için birden fazla ‘doğru’ mantık olmasa da ‘doğru’ mantığın birden fazla meşru gösterimi ya da uygulaması olabilir. Bu minvalde, mantıksal tekçi görüşe göre; ilgili mantık dizgesindeki yerleşik kategorilerin (*sözdizim*, *anlambilgisi* ve *çıkartım sistemi [ispat veya model teorik]*) aksiyomatizasyonuna dair farklılaşma ‘doğru’ mantığın mahiyetine ilişkin özsel bir farklılaşma olamaz. Nitekim, mantıksal tekçilik açısından; meşru bir çıkarım sistemini teşkil eden aksiyomların kendileri, tek ‘doğru’ mantığın evrensel yasalarını takip ediyor olmalıdır. Mesela; Dummett (1978) ve Williamson (2007, 2013) gibi klasik/temel mantığı esas alan mantıksal tekçiler göz önünde bulundurulduğunda, temel mantık, önermeler mantığı ve niceleme mantığı

6 Tekçiliğin bu formülasyonu, spesifik olarak *evrensel tekçilik* olarak adlandırılmaktadır; çünkü tüm usullama yöntemleri/ tüm inceleme alanları/ tüm çıkarım biçimleri için aynı anda geçerli tek bir ‘doğru’ mantık öne sürülmektedir. Ancak, D. Cohnitz ve L. Estrada-Gonzalez’in işaret ettiği üzere, başka *tekçilik* tutumlarından da bahsetmek mümkündür (2019, s.164). Bir görüş, her bir tekil usullama yöntemi/inceleme alanı/ çıkarım biçimi için geçerli tekil bir ‘doğru’ mantığın mevcudiyetini savunurken, bir başka görüş, sadece bazıları için müştereken geçerli tek bir ‘doğru’ mantık olduğunu savunur. Evrensel tekçiliğin yaygın olarak kabul edilmesinin arkasında yatan temel motivasyon, diğer formüllerin mantıksal çoğulculuğa kökten bir karşıtlık oluşturmaması ve hatta çoğulcu bir tutuma indirgenebilmesidir. Örneğin, her tekil sistem için tekil bir doğru mantığı kabul etmek aslında sistemlerin çokluğuna işaret eder.

olmak üzere iki farklı gösterimde tezahür etse bile bu gösterimler aynı evrensel anlam kurallarına – *doğruluk korunum ilkesi*, *mantıksal sonuç ilişkisi*, *modus ponens’in geçerliliği* gibi aksiyomlara- tabidir. Dolayısıyla, Williamson’ın (2007) deyişiyle,

“Eğer *mantıksal sonuç* mantıksal olmayan terimlerin tüm yeniden yorumlamaları altında doğruluğun korunması meselesiyse, o zaman neyin *geçerli* sayılacağı bu anlamsal ölçüt tarafından belirlenir — ifadenin hangi biçimsel gösterimle ortaya konduğundan bağımsız olarak...” (s.106).

Benzer şekilde, mantıksal tekçilik perspektifinden; ‘doğru’ mantık pek çok farklı sözdizimsel görünümde tezahür etse bile bu görünümeler kısıtsız veya kaidesiz şekilde türetilemez. Yani, formel bir dizim rastlantısal notasyonlarla herhangi bir şekilde kurulabilse dahi gösterimlerdeki keyfiyet şu neviden temel ilkelere uymalıdır: i) Seçili notasyonda anlam yüklenicisi veya doğruluk-taşıyıcısı olarak belirlenen yalın semboller tüm kullanımlarında aynı rolü korumalıdır; ii) seçili notasyona ait moleküler bir formülde yer alan herhangi bir yalın sembol, bu formülün içindeki tüm tezahürlerinde aynı anlamı taşımalı ve aynı rolü üstlenmelidir. Özetle; bir sistemin oluşturucu kategorilerine ilişkin aksiyomlar, her zaman ‘doğru’ mantığın genel yasalarına uygun olmalıdır; aksi halde, bu aksiyomlar bizi ‘yanlış’ veya mantık dışı uslamlama sistemlerine götürür. Nitekim, klasik mantığı asli sayan tekçi bir görüşe göre; bir çıkarım sistemi- eğer ‘doğru’ mantığın geçerli bir gösterimi ise- “hiçbir önermenin aynı zamanda hem doğru hem de yanlış” olamayacağını ifade eden mantık yasasına tabi olmak zorunda kalacaktır (Grünberg & Onart, 2013, s.23). Zira Williamson (2007) gibi bir tekçi için, *çelişmezlik ilkesi* gibi bir mantık yasası, ister önermeler mantığında ‘ $\neg (p \wedge \neg p)$ ’ gibi bir formülün geçerliliği üzerinden isterse başka bir şekilde aksiyomatize edilsin, herhangi bir ‘doğru’ çıkarım sistemi bu yasaya uymak zorundadır.⁷ Kısaca, tekçiler için, ‘doğru’ mantığı ‘doğru’ kılan tanımlayıcı ölçüt ne olursa olsun mantıksal olarak nitelenen tüm çıkarım sistemleri kaçınılmaz olarak bu ölçütü taşımalıdır. Tabii ki, tekçiler bu mantıksallık ölçütünün ne olduğu hakkında hem fikir olmayabilirler. Örneğin, Priest (2006, 2008) bir tekçi olmasına rağmen *dialetizm* görüşü ekseninde *tutarlılık-dışı mantığı* asli olarak ‘doğru’ mantık sayar ve çıkarım sistemlerinin mantıki meşruluğunun yalnızca çelişki içermeme gibi bir ilkeyle ölçülemeyeceğini iddia eder. Dolayısıyla, tekçiler arasındaki uzlaş; ‘doğru’ mantığın tekliği,

7 “Klasik mantık, tek doğru mantıktır; tıpkı klasik aritmetiğin tek doğru aritmetik olması gibi. Çelişmezlik yasası gibi yasalar, isteğe bağlı uzlaşımlar değil, doğru akıl yürütmenin kurucu unsurlarıdır” (Williamson, 2007, s.106).

‘doğru’ mantık ilkelerinin evrensel kapsayıcılığı ve bunların meşru çıkarım sistemleri için kaçınılmazlığı iddialarını kapsar.

Mantıksal tekçilik açısından sistemlerin ne anlamda ve ne ölçüde farklılaşabileceğine dair tartışmayı pekiştirmek adına, *anlambilgisi* kategorisine ilişkin aksiyomlar hakkında da bazı örnekler verilebilir. Mesela; *temel mantık* sistemindeki *doğruluk-koşulsal* (*truth-conditional*) mantık operatörlerinin çeşitliliği genişletilebilir veya daraltılabilir. Lakin, *mantıksal tekçiliğe* göre bu değişimler gösterimdeki varyasyonlar veya uzanımlar olarak ‘doğru’ mantığın yasalarıyla uyumsuz olamaz. Söz gelimi, iki değerli dedüktif bir çıkarım dizgesinde tanımlanmış herhangi bir *doğruluk-koşulsal* mantık operatörü olan “**” ve bununla kurulmuş ‘q**p’ ifadesi, eğer tek ve evrensel olan ‘doğru’ mantığın örneğiysen, ilgili formül onun tüm uygun gösterimlerine de dönüştürülebilir- tabii ki, bu durum, onları müştereken biçimlendiren ‘doğru’ mantığın yasaları nazarında mümkündür. Benzer şekilde, *modal mantık* dizgesi “*temel mantığa* (zorunluluk, olanaklılık gibi) kipsel yöneticiler katmakla oluşturulan genleşmiş” bir ‘doğru’ mantık tezahürü olarak alınabilir (Grünberg & Onart, 2013, s.77). Özet şekilde tekrarlamak gerekirse, geçerli tüm çıkarım sistemleri, tek bir ‘doğru’ mantık tarafından -ve böylece onu teşkil eden en genel derecedeki *sentaktik, semantik ve çıkarımsal (ispat/model teorisel)* yasalar tarafından- belirlenir. Burada vurgulanması gereken ayrıntı, tek ‘doğru’ mantığı teşkil eden kategorilere ait aksiyomların en genel seviyede tüm geçerli örneklerle de nüfuz etmesidir; böylece, *mantıksal tekçilik* için ‘doğru’ mantık, en genel seviyede *gramer, doğruluk-koşulsallık, mantıksal sonuç veya ispatlanabilirlik* ilkelerini de teşkil ediyor olmalıdır. Bu sayede, daha genişletilmiş bir tekçilik tanımına varabiliriz:

“Mantıksal tekçilik, yalnızca tek bir ‘doğru’ mantığın bulunduğunu savunan görüştür ya da alternatif olarak, yalnızca tek bir gerçek *mantıksal sonuç* ilişkisi olduğu, belirli bir akıl yürütmenin neden ve nasıl *geçerli (valid)* olduğu sorusuna yalnızca bir doğru yanıt verilebileceği, *geçerli çıkarımların* (veya mantıksal doğruların) tek bir bütün halinde bulunduğu ve yalnızca bir doğru akıl yürütme biçiminin olduğu görüşüdür” (Estrada-Gonzalez, 2011, s.111).

Tanımın işaret ettiği üzere, herhangi bir mantıksal tekçilik doktrininin meşruiyeti, ‘doğru’ mantığın o doktrin içinde hangi niteliğiyle tek, evrensel ve kapsayıcı olarak savunulduğuna bağlıdır. Örneğin, böylesi bir doktrin mantığın tekliği iddiasını tek ve evrensel olarak geçerli bir mantıksal sonuç tasavvuruna dayandırıyorsa, bu savununun gücü, söz konusu mantıksal sonuç ilişkisinin tüm mantık sistemleri için neden tek geçerli ilke olduğunu açıklayabilmesine bağlı olacaktır. Böylece, tek bir ‘doğru’ mantığın meşruiyeti

öne sürülüyorsa, bu mantığın tam olarak ne olduğu ve çıkarım sistemleri için neden kurucu ilkeler sağladığı da temellendirilmiş olmalıdır. Bu tür bir tekçilik savunusunun sarıh bir örneği, Kant'ın arı mantık tasavvurunda karşılık bulmaktadır. Takip eden bölümde, Kantçı *arı mantık* tasavvuru özelinde tek 'doğru' mantığın hangi iddialar altında nasıl temellendirildiğini inceleyeceğiz.

3. 'Arı' Mantık Olarak 'Doğru' Mantık

Mantıksal tekçiler için, 'doğru' mantık ve ilgili yasaları, pek çok tikel mantık sistematığının tikel gösterimlerinde örneklenebiliyorsa ve dahası 'doğru' mantık yasaları farklı gösterim ve uygulamalarda kapsayıcı şekilde tezahür ediyorsa o halde onu üstel derecede bir form veya yapı olarak düşünmemiz mümkün görünmektedir. Nitekim, pek çok nesnede- yani tikel çıkarım sisteminde- kendini gerçekleştiren böylesi bir mantık tasavvuru nesne düzeyinde somut bir sistem olmaktan ziyade daha çok bu nesnelerin imkanını kuran evrensel ve soyut bir kanon gibi gözükmektedir (Cohnitz & Estrada-Gonzalez, 2019, ss. 11-17). Tek 'doğru' mantığın tüm çıkarım sistemleri için üst düzeyde kurucu bir yapı teşkil ettiği yönündeki bu tasavvur, tekçiler için 'doğru' mantığın neliğine dair temel kabullerden birisidir (Priest, 2008; Williamson, 2013). Bu mantık tasavvuru kökleri Kant'a dayanan *arı mantık* tasavvurunda belirgin bir karşılık bulur. Buna göre, arı mantık bağlamdan ve içerikten arınmış olarak, doğru tümdengelimsel çıkarımı yöneten evrensel normlar bütünüdür; dahası, arı mantık, yalnızca doğruluk koşullarını tanımlamakla kalmaz, aynı zamanda herhangi bir çıkarım sisteminin 'mantıksal' olarak nitelendirilebilmesi için gerekli uygunluk şartlarını da belirler (Haack, 1978, Williamson, 2013). Kısaca, böylesi bir mantık arı bir dizge olarak tüm tikel mantık sistemlerinin idealde taşıması gereken genel ve zorunlu yasaların bir kanonunu teşkil edecektir. Böylece bu soyut kanon, hem 'doğru' mantığın ne olduğunu belirleyecek hem de tikel mantık gösterimlerinin uygunluk şartlarını oluşturacaktır.

Bu bağlamda, Kant'a göre *arı mantık* – usun genel kullanım yasalarının bir kanonu olarak- “onlarsız hiçbir anlak [us] kullanımının yer alamayacağı saltık olarak zorunlu düşünce kurallarını kapsar” (1993, s. 67). Bu neviden yasalar, usun yöneldiği nesnelerin çeşitliliğine bakılmaksızın tüm uslamlamalar için geçerlidir. Öte yandan, *uygulamalı mantık*- yani, 'doğru' mantığın geçerli sayılan tikel gösterimleri- yalnızca belirli nesnelere yönelen bir bilme etkinliğinin aracı olarak kullanılan tikel uslamlama kurallarını kapsar. Böylece, *uygulamalı mantık* yasaları *arı mantık* yasalarının tikel uslamlama örneklerindeki “görgül” tezahürleri olarak tanımlanabilir ve usun yöneldiği görgül nesnelerin kapsamı nazarında çeşitlilik arz edebilir. Kant'ın

arı mantık yorumu, *mantıksal tekçiliğin* standart doktrini altındaki ‘doğru’ mantık nosyonu için uygun bir aday olarak değerlendirilebilir; zira, en soyut derecede apriori ve zorunlu bir kanon olan *arı mantık*, uslamlamaların çeşitliliğini biçimsel bir teklik altında açıklamaktadır. Bu bağlamda, *mantıksal tekçiliğin* Kantçı bir formülasyonu şu iddialar nazarında oluşturulabilir:

“1. Genel mantık olarak [*arı mantık*], anlak-bilgisinin tüm içeriğini ve nesnelerinin türölülüğünü soyutlar ve yalın düşünce biçiminden başka hiçbir şeyle ilgilenmez.

2. *Arı mantık* olarak, hiçbir görgül ilkesi yoktur ve öyleyse (zaman zaman sanıldığı gibi) ruhbilimden hiçbir şey ödünç almaz ve bu yüzden bu sonuncunun anlağın kanonu üzerinde hiçbir etkisi yoktur. *Arı mantık* belgitlenmiş [ispatlı] bir öğretiler ve ondaki her şey bütünüyle apriori pekin [zorunlu] olmalıdır” (1993, s.67).

Bu iki şerh, ‘doğru’ mantığa eklemlediği teorik roller ve dizgesel karakteristikler nazarında ‘doğru’ mantığın tekliğine dair güçlü bir beti sunmaktadır ve dolayısıyla bu açıdan irdelenmeye değer görünmektedir. Öncelikle, mevzubahis mantık tasavvuru şu iddia altında özetlenebilir: Usamlamanın *yalın formu* olarak ‘doğru’ mantık, usun *ilksel* ve *zorunlu* yasalarının kanonu olarak usun tüm tikel uygulamalarını- *konu-bağımsız* (*topic-neutral*) bir usulde *en genel seviyede*- önceler ve belirler. Bu doğrultuda, ‘doğru’ mantığın şu ilintili karakteristikleri taşıdığı iddia edilebilir: i) *genellik*, ii) *biçimsellik*, iii) *konu-bağımsızlık*, iv) *ilksellik*, v) *zorunluluk*, vi) *düzyük-koyuculuk*.⁸ Kant’ın *arı mantık* nosyonunda kök bulan bu karakteristikler, (formel) mantığa ait dizgesel esaslar olarak sıklıkla karşımıza çıkar.⁹

Öncelikle, mantıki *genellik* nezdinde, ‘doğru’ mantık usamlamanın en genel esaslarını oluşturur; dolayısıyla, “mantık yasalarına göre ilerlemeyen bir düşünme süreci doğru anlamda düşünme değildir” (Stenning & van Lambalgen, 2008, s. 9). Mantığın asli genelliği, pek çok mantıkçı için temel bir kabuldür; örneğin, Frege (1884) mantığın “temel önermelerinin”-yani mantık yasalarının- “düşünülebilecek her şeye uzanması gerektiğini” savunur

8 Bu sıralamada yer alan dizgesel karakteristikler, çalışmamızın gidişatına ve amacına uygun şekilde sınırlandırılmıştır. Elbette, mantık dizge veya dizgelerine atfedilebilecek – istisnai ya da değil- özellikler artırılabilir veya azaltılabilir. Örneğin, ilgili sıralamada değindiğimiz karakteristikler kadar yaygın şekilde öne sürülen başka bir dizgesel özellik olarak *doğruluk-korunumu* (*truth-preservation*) özelliğini de sayabiliriz. Nitekim, Aristoteles’ten Frege’ye değin süreçleşmiş mantık anlayışında, mantık hem yöntembilgisel anlamda hem de biçimsel anlamda asli olarak doğrulara ulaşmanın yordamıdır. Benzer şekilde, *genellik* özelliği *evrensellik* özelliğine indirgenebilir ve yahut *konu-bağımsızlık* özelliği *biçimsellik* ile özdeş sayılabilir. Makalenin mevcut bölümünde değinilen dizgesel karakteristikler, bu karakteristiklerin ortodoks yorumlarına göre sunulmaktadır.

9 Bkz. Haack (1978), Hintikka (1973), Williamson (2007)

(1984, s. 112). Dahası, mantık ve mantık yasalarının kapsayıcılığı *biçimseldir*; ‘doğru’ mantık asli olarak uslamlama biçimlerinin esaslarıdır. Böylece; mantık, uslamlamaları içeriklerinden soyutlaması bakımından *konu-bağımsızdır*. Yani, mantık, uslamlamaların neyi konu edindiğine kayıtsızdır ancak bir şeyin hangi yordamlarla nasıl konu edinebileceğini biçimce belirler. Öte yandan, arı bir kanon olarak mantık, uslamlamalara ait biçimsel sınırların bizatihi imkanlarını da oluşturarak bu biçimsel sınırları imar eder (Williamson, 2007, s. 106). Wittgenstein’in söylemiyle desteklemek gerekirse, “mantıksız olan hiçbir şeyi düşünemeyiz, o zaman mantık dışında düşünmemiz gerekirdi” (1985, s. 25). Özetle, arı mantık olarak ‘doğru’ mantık savunusuna göre, tüm uslamlamalar ‘doğru’ mantığa biçimce tabidir. Bu yapısal tabiiyet ilişkisi beraberinde mantığın *zorunluluk* ve *ilksellik* özelliklerini de getirir. ‘Doğru’ mantık tüm uslamlama örneklerini biçimsel olarak önceliyor ve belirliyor, o zaman onun belirli bir tikel uslamlama sürecinden/örneğinden türetildiğini düşünmek de bir hata gibi görünmektedir. Aksi halde, mantığın kendisi başka bir uslamlama konusu veya süreci tarafından öncelenip belirlenmiş olacaktır ki bu durum mantığı tüm yasalarıyla başka bir uslamlama örneğinin tikel nesnesi veya meselesi yapacaktır. Bu sonuç, mantığın en genel seviyedeki biçimsel *ilkselliği* iddiası ile çelişecektir. Bu açıdan, ‘doğru’ mantık- *mantıksal tekçilik* doktrini paralelinde- Kripke’nin şu saptamasıyla desteklenebilir:

“Mantık, sezgileri bütünüyle bir kenara atmaya çalışsanız bile geometri gibi olamaz, çünkü mantık yasalarını hipotezler olarak kabul edip onların sonuçlarını çıkarsamak mümkün değildir. Bu sonuçları çıkarmak için zaten mantığa ihtiyaç duyarsınız. Mantığın kendisinden bağımsız olarak sonuç çıkarmayı tartışabileceğimiz tarafsız bir zemin bulunamaz” (2023, s.19).

Eğer ‘doğru’ mantığın biçimsel *ilkselliği* varsa ve bunun gereği mantık tüm uslamlama örneklerinde neyin nasıl ‘doğru’ çıkarsanabileceğini *konu-bağımsız* şekilde belirliyor, o halde ‘doğru’ mantık, uslamlama örneklerinin tamamı için kaçınılmaz ve tarafsız bir ‘düzgünlük’ kıstasıdır. Özetle, bu saltık anlamda mantık “tüm ampirik ya da uygulamalı akıl yürütmelerden önceliklidir; o, tüm düşüncenin yapısını kuran normları sağlar” (Hintikka, 1973, s.18).

Kantçı arı mantık nosyonu ve bununla ilişkili karakteristiklerden hareketle, genelleştirilmiş bir tekçilik tezini oluşturabiliriz. Buna göre, ‘doğru’ mantık *arı* bir kanon olarak tüm uygun tikel çıkarımları ve çıkarım sistemi örneklerini önceleyip belirler. Dolayısıyla, ‘doğru’ mantığın en *arı* anlamda sahip olduğu üstel derecedeki kanonik yapı şu şekilde tanımlanabilir: ‘Doğru’ mantık en *arı* derecede (*genel veya biçimsel veya konu-bağımsız veya zorunlu veya ilksel veya düzgü-koyucu*) çıkarım sistematığıdır. Tekçilik perspektifinden,

‘doğru’ mantığı arı mantık olarak yorumlamak farklı çıkarım sistemlerinin nasıl eş değerde meşru ve mantıksal olduğunu bütünsel biçimde açıklıyor görünmektedir. Zira, arı mantık olarak ‘doğru’ mantık tasavvurunu benimseyen her bir tikel tekçilik yorumu, ‘doğru’ mantığı tikel mantık sistemleri üzerinde ayrıcalıklı bir statüye yerleştirecektir- ki bu ayrıcalıklı statü, onun tekliğini de güvence altına almaktadır.

Bu noktada, ‘doğru’ mantığın bu tanımında uzlaşa sağlasak dahi ‘doğru’ mantığa atfedilen karakteristiklerin her birinin belirli bir yorumuna dayanan bir *tekçilik* doktrini pekâlâ yine de türetilbilir. Bu doğrultuda, çalışmamızın devamında ‘doğru’ mantığa atfedilen *biçimsellik* özelliğine dair tikel ama yaygın yorumlar ele alınacak ve bu yorumların tekçiliği ne ölçüde desteklediği eleştirel bir yaklaşımla irdelenecektir.

4. Meta-sistem veya Meta-teori Olarak ‘Doğru’ Mantık

Mantık sistemlerinin hem uygulamalardaki çoğul mevcudiyeti hem de bu sistemlerin oluşturu kategorileri üzerinden çoğaltılabilir olması ilgili karakteristikleriyle arı bir kanon olan tek bir ‘doğru’ mantık üzerinden açıklanacaksa, ilgili ‘doğru’ mantık tasavvuru ilişkili dizgesel karakteristikleriyle beraber meşru olmalıdır. Bu genel bağlam içinde, bilhassa ‘doğru’ mantığın *biçimsellik* veçhesinin, *mantıksal tekçilik* perspektifinden, nasıl kavramsallaştırılabileceğine yoğunlaşabiliriz; zira, mantığın arı derecede *biçimsel* olduğu iddiası mantıksal tekçiler arasında yaygın bir kanaattir (MacFarlane, 2000). Örneğin, Williamson (2007) için, mantık, kuramsal yapılarımızın hem *en soyut* hem de *en biçimsel* bileşenidir (ss.103-109). Haack, mantığın biçimsellik cihetinin mantık için önemini şu şekilde vurgular: “mantık, içerikten soyutlandığı ve yalnızca forma ilişkin olduğu ölçüde biçimseldir- ki; özünde, mantık saltık olarak formu itibarıyla geçerli olan çıkarımların bilimidir” (1978, s.7).

Bu ilgi dahilinde, mantıki biçimselliği tanımlarken şu üç iddiaya- hepsine veya en az bir tanesine-sıklıkla başvurulur: (i) “mantık, usamlamanın oluşturu normlarını sunar”; (ii) “mantık, nesnelerin [tikel] özgül kimliklerine kayıtsızdır”; (iii) “mantık, usamlamanın semantik içeriğinden tamamen soyutlanır” (MacFarlane, 2000, s.50). Fark edileceği üzere, bu iddialar, Kant’ın *arı mantığın* mahiyetine dair düştüğü şerhlerle de örtüşmektedir. Dahası, ilgili iddiaların her biri biçimselliğe dair bağlantılı ancak ayrıştırılabilir olan *tekçilik* yaklaşımlarını temsil ederken şu üç tür biçimsellik yorumunu beraberinde getirir: i) metafiziksel; ii) gidimli (*discursive*); iii) şematik. Bu yorum-bilgisel kategoriler, mantıki biçimsellik hakkındaki *mantıksal tekçi* yorumların ne kadar farklılaşabileceğini gösterse

de bu yorumların ortaklaştıkları temel bir iddia bulunmaktadır. Biçimselliğe dair bu üç kategorik yorum müşterek olarak şu iddiayı işaret eder: ‘doğru’ mantık, tüm usamlama biçimleri ve örneklerinden daha ayrıcalıklı–metafiziksel, epistemik veya dilbilgisel anlamda– bir düzeyde konumlanır. Kısaca; *biçimselliğe* dair bu neviden yorum ve yaklaşımlara göre, ‘doğru’ mantık en üstel derecede biçimsel bir dizgedir.

Mantıki biçimselliğe dair ilk yaklaşımı, mantığa atfedilen *konu-bağımsızlık* ve *ilksellik* niteliklerinden çıkarmak mümkündür. Kantçı arı mantık tasavvurunda da dillendirildiği üzere, (arı) mantık usamlamaların en yalın biçimleri dışında hiçbir şeyle ilgilenmez. Ayrıca, bu tasavvur altında, usamlama biçimlerinin değerlendirme esasları psikolojik yönelimler veya görgül kabuller içermez. Yani, bir usamlamanın hangi bağlamda, hangi amaçla ve hangi konuda öne sürüldüğü bir başına mantıksallık vasfı taşımadığı gibi mantığın apriori biçimsel ilkeleri de bağlamsal, amaç-görelî veya konu-bağımlı şekilde saptanamaz ve değiştirilemez. ‘Doğru’ mantığın bu anlamdaki biçimselliği, mantığın mahiyetine dair metafiziksel bir kabulü işaret eder; yani, ‘doğru’ mantığın bu hâkim konumu, tek ‘doğru’ mantığın gerçekliğini ima eder.¹⁰ Nitekim, ‘doğru’ mantık, bu nosyona göre, “bizden, psikolojik yapımızdan, dilsel uzlaşılarımızdan ve çıkarımsal pratiklerimizden bağımsız” apriori ilkeler bütünü olarak varsa ‘doğru’ mantık üstel (*higher-order*) derecedeki nesnel bir mantıksal gerçeklik arz edecektir (Resnik, 1999, s.181). Çünkü, tek ‘doğru’ mantık zihin ve dilden bağımsız bir alana ait olacaktır, örneğin mantıksal bir uzama ve bu uzamdaki biçimsel doğrulara. Böylesi bir gerçeklik, geçerli şekilde usamlanabilir ve söylenebilir her şeyi biçimce önceleyip belirleyen evrensel biçimlerin alanıdır.¹¹ Bu nedenle, söz konusu gerçeklik, mantığı nasıl araçsallaştırabileceğimize dair yöntembilgisel hedeflerimiz, bilişsel eğilimlerimiz veya dilbilgisel uzlaşılarımızın her biri üzerinde istisnai bir ayrıcalığa sahip olacaktır.

10 Mantığın psikolojik köken ve yasalarının olmadığına dair iddia, yani, anti-psikolojizm tezi, mantığın nesnel olmasını gerektirir; ancak, bu nesnellik zorunlu olarak mantığın gerçekliğini takip etmez. Örneğin, Kant için, mantık daha çok usun kategorik işleyişine dair arı bir kanonu olduğunu savunur; ancak, onun bilişsel kategorilerimizden veya epistemik fitratımızdan azade bir uzamı olduğunu savunmaz (Bader, 2024). Bu bakımdan, Kant’ın arı mantık nosyonu daha çok biçimsel usamlama şematığıdır.

11 Burada, *mantıksal gerçeklik* görüşünün olabildiğince jenerik bir resmi sunuluyor olsa da bu görüşün pek çok varyantı bulunmaktadır. Tüm varyantlar arasındaki uzlaş, zihin ve dilden bağımsız mantıksal olguların varlığı üzerine olsa da bu olguların kaplamının ne olduğu konusunda ayrışabilirler (Tahko, 2021). Örneğin, erken dönem Wittgenstein için mantıksal uzay dünyayı teşkil eden tüm olguların da uzamı iken Shapiro (2000) gibi bazı çağdaş için mantıksal uzay sadece mantıksal olgulardan ibaret “kendine has özgün bir gerçeklik alanıdır” (s.195).

Mantıki biçimselliğe dair ikinci yaklaşım, uslamlamaların yapısal olarak *gidimli* (*discursive*) düzende olduğu kabulüne dayanır. Bu kabule göre, mantıksal çıkarımlar (uslamlamalar) belirli bir ilerleme düzeninde tekil bir çıkarım birleşeninden hareketle bir başka birleşene varır. Böylece, usamlama süreçlerimiz- eğer mantıksal ise- belirli çıkarım kuralları nezaretinde adım adım ilerleyerek ve her adımda önceki adımlara dayanarak bir sonuca varır. Eğer tek ‘doğru’ mantık geçerli tüm çıkarım biçimlerini kapsayan ve hatta imar eden zorunlu bir sistem ise, o halde geçerli çıkarımlar bu *gidimlilik* niteliğini de yapısal olarak taşımalıdır. Bu yapısal özellik, klasik anlamda *biçimsel geçerlilik* (*formal validity*) üzerinden anlaşılır: geçerli bir çıkarımda sonucun doğruluğu, yalnızca öncüllerin biçimsel yapısından zorunlu olarak çıkar; yani öncüller doğruyken sonucun yanlış olması imkânsızdır (Haack, 1978; Williamson, 2007). Bu bağlamda, usamlamanın gidimli düzeni mantığın yapısal bir ilkesi olarak değerlendirilir (Hintikka, 1973). *Mantıksal tekçilik* perspektifinden değerlendirecek olursak, ‘doğru’ mantık *geçerli* çıkarım biçimlerinin dizgesi olacaktır. Burada vurgulanması gereken husus, ilgili *geçerlilik* niteliğinin usamlamaların biçimsel yapılarını nitelemesidir. Daha ayrıntılı bir söylemle; *geçerlilik*, herhangi bir usamlamayı teşkil eden öğelerin doğruluk yorumları arasında kurulan zorunlu ve biçimsel bir bağıntı türünü niteler (Cohnitz & Estrada-Gonzalez, 2019, ss.16-17).¹² Bunun neticesinde, ‘doğru’ mantık tikel usamlamalardaki birleşenlerin doğruluk değerlerini tayin etmez veya belirli bir doğruluk kuramı altındaki tikel bir iddianın doğruluğunu denetlemez. Ancak, doğruların birbirleriyle nasıl bir çıkarım bağlantısı kurması gerektiğine dair normları biçimce belirler. Buradan hareketle, ‘doğru’ mantığın usamlamalar üzerinde epistemik bir ayrıcalığı olduğu iddia edilebilir. Zira, herhangi bir doğruluk kuramının hangi kanaatleri hangi koşullar altında doğru veya yanlış olarak değerlendirdiğinden bağımsız olarak, ‘doğru’ mantık en başta böylesi kanaatler arasında kurulacak çıkarım ilişkilerini biçimsel olarak imar eder. Sonuç olarak, ‘doğru’ mantık, doğruluk taşıyıcılarını (*truth-bearers*) nasıl kullanacağımızı biçimce belirlerken bu taşıyıcıların epistemik durumlarından bağımsızdır ve dahası süjenin epistemik kapasitesinden aşkındır.

‘Doğru’ mantığın biçimselliğine dair son yaklaşım, tıpkı yukarıda bahsedilen diğer yaklaşımlar gibi, ‘doğru’ mantığın çıkarım biçimleri üzerinde oluşturu bir ayrıcalığı olduğunu savlar. Yani, ‘doğru’ mantık, farklı türlerde farklı içeriklere sahip çıkarımların her birini biçimce önceler ve belirler. Ancak, mantıki biçimselliğin mahiyetine dair bu son yaklaşım,

12 Buradaki biçimsel geçerlilik tanımı ve usamlamanın biçimsel-gidimli yapısına dair kabul, klasik mantık anlayışında temellenen bir varsayımdır. Ancak bu varsayım, örneğin, *eksis yapı* mantıklar (*sub-structural logics*) veya ilgilik mantığı gibi sistemlerde bu varsayım dışlanmaktadır.

‘doğru’ mantık ile geçerli çıkarımlar arasındaki biçimsel belirlenim ilişkisini ‘doğru’ mantığın sözdizimsel ayrıcalığı ile açıklar. Bu yaklaşımın başlangıç kabulü, farklı çıkarım sistemlerinin her birinin sözdizimsel yapılarda olması ve sözdizimsel yasalara tabi olmasıdır. Diğer deyişle, her çıkarım sistemi – uzlaşıyla veya keyfi oluşturulmuş- kurallı bir dilde temsil edilir. Bu noktada, Rudolf Carnap’ın da *müsamaha ilkesiyle* (*principle of tolerance*) savladığı üzere, tikel bir mantık sistemi ve buna ait geçerli çıkarım biçimleri, ilgili sistem için hangi dilin hangi sözdizimsel kurallar altında tanıtlandığına göre çeşitlenebilir görünmektedir.¹³ Sözdizimin tikel tezahürlerinde, mantıksal biçimin ne olduğu veya ne olması gerektiği seçili mantık diline ve sistemine bağlı “pragmatik bir tercih meselesi” olarak ele alınabilir (Estrada-Gonzalez, 2011, s. 165). Fakat, tikel sistemlerin tikel sözdizimsel biçimleri kısıtsız ve dolaysız bir şekilde çoğaltılabiliyorsa bunun doğal sonucu olarak sınırsız sayıda mantık sistemi ve çıkarım biçimi olanaklı olacaktır. Öte yandan, bu şekilde türetilen her bir mantık sistemi özelinde, neyin mantıksal neyin mantık dışı olduğu sistem-görelî bir uygunluk meselesine dönüşecektir– ki bu durumda, her bir tikel mantık sistemi -aynı dizimsel kuralları paylaşmadıkları sürece- bir diğeri için mantık dışı sayılacaktır. Neticede, ‘mantıksallık’ özelliğini tikel sözdizimsel kurallara uygunluk üzerinden tikelleştirdiğimizde tüm bu sistemlerin hangi ölçüt veya özelliklere istinaden ‘mantık sistemi’ olmakta ortaklaştığı belirsizleşecektir.

Bu sorunsal karşısında, mantıkî biçimselliğe dair şematik yaklaşım, mantıksal tekçilik lehine bir çözüm sunmaktadır. Buna göre, ‘doğru’ mantık, tikel mantık sistemlerindeki sözdizimsel farkların– ve sözdizimsel farklılaşma olanağının- tamamını şematik olarak kapsayacak evrensel biçimlendirme ilkelerinin dizgesi olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla, bu sözdizim şeması, tikel bir mantık sistemine ait sözdizimsel yapının nasıl biçimlendirileceğini tayin ederken bu tikel sisteme dair sözdizimsel uzlaşılar veya tercihlere de üstel bir normlar şablonu oluşturur. Kısaca, mantıkî biçimselliğin mahiyetine dair bu yaklaşım altında, ‘doğru’ mantık meta-düzeyde sözdizimsel normlar şemasıdır. Bu yaklaşım özelinde, Graham Priest (2006), tek bir ‘doğru’ mantığın varlığını savunurken, farklı mantıksal inceleme alanları üzerine -ve arasında- çeşitli mantıksal sistemlerle çıkarım yapabilmek olanağımızın,

13 "Bizim işimiz yasaklar koymak değil, konvansiyonlara varmaktır... Mantıkta ahlak yoktur. Herkes dilediği şekilde, kendi mantığını—yani kendi dil biçimini—olusturma özgürlüğüne sahiptir. Ondan beklenen tek şey, eğer bunu tartışmak isterse, yöntemlerini açıkça ortaya koyması ve felsefi argümanlar yerine sözdizimsel kurallar sunmasıdır." (Carnap, 1937, ss. 51–52) Carnap’ın bu ilkesi esasen çoğulculuk lehine uzlaştıracı bir savdır. Buna göre, bir sistemin mantıksal olup olmadığına dair soru sisteme içkin bir soru olarak alınırsa sistem çokluğu anlamlı olacaktır ancak bu soru sistemlerin tamamını kapsayacak şekilde harici bir soru olarak alınırsa bazı sistemler mantıksal olmayacaktır.

tamamıyla dizimsel ve meta düzeyde bir sistemin tekilliği ile açıklanabileceğini ileri sürer:

“Her inceleme alanı/konusu [domain] aynı mantık teorisinin uygulanmasını mı gerektirmekte, yoksa farklı inceleme alanları farklı mantıklar mı talep etmektedir? [. . .] Geçerli çıkarım biçimleri inceleme alanları arasında farklılık gösterse bile, tüm bu alanların *sözdizimsel kesişimi* tarafından belirlenen ‘ortak bir çekirdek’ bulunmalıdır. Mantığın inceleme alanından bağımsız olduğu geleneğine dayanarak, bu çekirdeğin ‘doğru mantık’ olarak adlandırılmaya fazlasıyla layık olduğu söylenebilir [. . .] Her ne kadar hakkında akıl yürüttüğümüz inceleme alanları birbirinden görece bağımsız olsa da herhangi iki inceleme alanı için, inceleme alanları arasında da akıl yürütmemizin gerektiği durumlar her zaman olasıdır” (s. 204).

Argümanın işaret ettiği üzere, farklı inceleme alanlarını konu edinen ve hatta geçerlilik ölçütleri dahi değişebilen tüm çıkarım sistemleri meşru sayılıyorsa ve eşit derecede ‘mantıksal’ olarak değerlendirilmek isteniyorsa, bu sistemlerin mantıksallık özelliği ister açık ister örtük olsun, ortak bir dayanağa bağlı olmalıdır. Zira, Priest’e göre, farklılaşan inceleme alanları ve bunlarla ilişkili farklı çıkarım sistematikleri arasında geçişli değerlendirme yapabilmemizin bizatihi olanağı bu sistematiklerin ortaklaştığı saltık bir çıkarım biçiminin varlığını gerektirir. Burada, Priest’in motivasyonu insan bilişsellığının pratik doğasında gözlemlenebilir vakalarda olduğu gibi farklı inceleme alanları arasında farklı çıkarım biçimlerini geçişli veya hibrid şekilde kullanabilmemiz olarak anlaşılabilir ancak daha ziyade onun kastettiği sistemler veya mantık dilleri arasındaki geçişlilik, genel mantığın ve genel mantıksal soruşturmanın analitik rolü ile ilgilidir. Yani, değişen inceleme alanlarını konu edinen ve hatta geçerlilik ölçütleri dahi değişebilen tüm çıkarım sistemlerinin tamamı- böyle sistemlerin varlığı meşru kabul edildiğinde- geçişli ve mukayeseli şekilde genel mantık çalışmalarının geçerli nesneleri olabiliyorsa, bu sistematiklerin her biri örtük veya açık olarak *mantıksallık* payesini ortak bir gerekçeyle alıyor olmalıdır.¹⁴ Özetle, Priest için, farklı çıkarım biçimleri arasında *mantıksallık* özelliğini güvence altına alan ortak dayanak, sözdizimsel bir kök yapıdır. Bu bağlamda, ‘doğru’

14 Her ne kadar Priest ve Quine ‘sapkın mantıkların’ meşruluğu üzerine aksi görüşlere sahip olsalar da tekçilik lehine benzer bir savunu sunmaktadır. Priest’in tekçilik savunusu, Quine’in (1970) ‘sapkın mantık’ sistemlerinin (*temel mantık* aksiyomları ile uyuşmayan sistemler-örneğin, *tutarlılık-dışı mantık*) mantıksal hakikiliğine karşı sunduğu argümanları yapısal olarak takip ediyor gibi görünmektedir. Quine’a göre; ‘sapkın’ sistemler notasyonların anlamları veya *çelişmezlik ilkesi* gibi ilkelerin sağlığı hakkında farklı kabuller içerse dahi bunlar aslında tek bir ‘doğru’ mantığın varlığını işaret etmektedir; çünkü, sistemlerdeki farklılaşmaların anlaşılabilir ve gösterilebilir olmasının tek imkânı bu sapmaların her birini muhakeme etmemizi sağlayan tartışmasız bir mantık kanonunun varlığını gerektirmektedir.

mantık, tüm çıkarımlara ortak olarak *mantıksallık* payesini sağlayan meta-düzeyde bir sözdizim şemasıdır. Böylece, geçerli her tikel çıkarıma ait her tikel biçim asli olarak bu üstel ve genel çıkarım şematğine tabidir.

5. Sözdizimsel Şema Olarak ‘Doğru’ Mantığın Eleştirisi

Priest’in argümanı, *mantıksal tekçilik* için güçlü bir yorum sunuyor gibi görünse de içerdiği temel kabuller nazarında ciddi teorik sorunlar taşımaktadır. Bu bağlamda, bölümün devamında Priest’in argümanına karşı şu eleştiriler sunulacaktır: i) ‘Doğru’ mantığın istisnai derecedeki biçimsel aksiyomları/kuralları hatalı şekilde eksik-belirli veya belirsiz görünmektedir; ii) ‘Doğru’ mantık, en iyi ihtimalle, yöntembilgisel kapsamı açısından radikal şekilde kısıtlıdır.

Bu eleştirel izlek doğrultusunda, ilk olarak Priest’in argümanı ve ilgili ‘doğru’ mantık nosyonuna dair bazı ayrıntıları vurgulamak önemlidir. Öncelikle; Priest, ‘doğru’ mantığın sözdizimsel bir şema olduğunu, abdükatif (*en iyi açıklamaya başvuru*) bir usulde çıkarsamaktadır. Buna göre, farklı inceleme alanlarını konu edinen *geçerli* sistemler- diğer deyişle, farklı anlambilgisel aksiyomlara sahip sistemler- arasında *geçerli* çıkarımlarda bulunabilmemiz olanaklı ise bu olanak her alanda *geçerliliğe* dair ortak bir biçimin, *konu-başımız* sözdizimsel bir biçimin, mevcudiyetiyle açıklanabilir. Bu nedenle; *geçerli* her çıkarım sistemi, biçimce kesişmekte ve bu kesişimin kaplamı da müşterek bir sözdizim şemasına ait kuralları (örneğin, *biçimsel geçerlilik* ilkesi) göstermektedir. Yine de Priest’in argümanı, abdükatif sunumu gereği, tekçilik savunusunda belirgin bir zaaf içermektedir. Nitekim, buna göre, farklı inceleme alanlarında karşımıza çıkan ‘geçerli’ sistemler arasında akıl yürütme olanağımızı en iyi açıklayan durum, tüm bu sistemlerin geçerlilik ilişkilerinin ortaklaşabileceği, en soyut düzeyde ve teorilerimizden önce gelen biçimsel bir geçerlilik nosyonun tekil mevcudiyetidir. Ancak, geçerli mantık sistemleri arasında akıl yürütmenin mümkün olması — yani farklı geçerlilik biçimlerinin karşılıklı olarak muhakeme edilebilirliği — gerçekten de arkada yatan tekil ve ayrıcalıklı bir geçerlilik formunun varlığını mı gerektirir?¹⁵

Bu soru özelinde, bu olanağın kendisinin temellendirilmiş olması gerekecektir; aksi halde, *geçerlilik* çokluğu arz eden sistemler arasındaki

15 Priest (2006), bu soru özelinde, sözde-geçerlilik (*quasi-validity*) kavramını ortaya atmaktadır. Buna göre, sözde-geçerlilik hem klasik mantıktaki biçimsel geçerliliği hem de tutarlılık-dışı sistemdeki (paraconsistent) geçerlilikleri kapsayan daha geniş bir geçerlilik anlayışıdır. Priest’e göre, çıkarımlar farklı mantık sistemlerinde farklı şekillerde “geçerli” olabilir; ancak bu durum, tüm çıkarımsal etkinliği belirleyen tek bir mutlak geçerlilik standardı olduğu anlamına gelmez. Aksine, sözde-geçerlilik kavramı, geçerliliğin bağlamsal fakat yine de evrensel şekilde muhakeme edilebilir bir yapı taşıdığını savunur. Çünkü sözde-geçerlilik ilkesini genelleştirebilmenin imkânı da sistemlerdeki geçerli çıkarımlar arasındaki biçimsel bir ortaklığa dayanmalıdır.

muhakemelerimiz belki de sistematik olarak hatalıdır- mesela, bunlar bir sistemin geçerliliği ile bir diğerininki arasında yapılan yanlış çeviriler veya yanlış benzetimler gibi düşünülebilir. Dolayısıyla, Priest'in argümanı, geçerli çıkarımlar arasında olduğunu iddia ettiği *sözdizimsel kesişimi* abdükatif bir yoldan ziyade daha *temelci* (*foundationalist*) bir yordamla göstermelidir; aksi halde, geçerli sistemler arasında düşünebilmemizin olanağı zayıf temelli görünecektir. Bu bağlamda, Priest'in argümanı şu biçimde yeniden inşa edilebilir:

Ö1. [Geçerli] çıkarım sistemlerinin aksiyomları biçimce saptanabilir. (*Saptanabilirlik Varsayımı*)

Ö2. [Geçerli] çıkarım sistemlerinin aksiyomları arasında biçimce ortaklıklar vardır. (*Ortaklık Varsayımı*)

Ö3. Eğer tüm [geçerli] çıkarım sistemleri biçimce ortaklık taşıyorsa bu ortaklık tek bir biçimsel şemanın varlığını kabul etmek için yeterlidir.

Ö4. Eğer ortak bir biçimsel şema varsa bu tek bir 'doğru' mantığın varlığını kabul etmek için yeterlidir.

S1. Geçerli çıkarım sistemleri için ortak bir biçimsel şema vardır. (Ö1, Ö2, Ö3)

S2. Tek bir 'doğru' mantık vardır. (Ö4, S1)

Priest'in argümanın bu sunumu, özgün argümanda yer alan sonuçları (S1, S2) ve temel gerekçeleri (Ö3, Ö4) koruyarak bunlar arasındaki gerekçelendirmeyi daha temelci (*foundationalist*) bir ilişkiyle kurmaktadır. Dahası argümanın özgün sunumunda açıkça yer almayan bazı ön kabulleri (Ö1 ve Ö2) vurgulaması sebebiyle eleştirel tahlilimizde kullanışlı olacaktır. Ancak bu sunumun çarpıtılmış bir sunum olmadığını göstermek adına bu iki varsayım açıklanmalıdır. Bu doğrultuda, argümanın *saptanabilirlik ve ortaklık varsayımları*, Priest'in özgün argümanında açıkça sunulmasa da geçerli çıkarım sistemleri arasında varsaydığı *sözdizimsel kesişim* ilişkisinin gerektirdiği varsayımlardır. Nitekim; çıkarım sistemlerinin (*geçerli, sözde-geçerli* ya da değil), aksiyomları- tamamıyla veya nispi şekilde- biçimce saptanamazlarsa veya saptanabilir olanların her biri aynı biçimsel aksiyomlarda ortaklaşmıyorsa; Priest en başta çıkarım sistemleri arasındaki bir müştereklikten anlamlı bir şekilde bahsedemez. Yine, çıkarım sistemlerinin kategorileri arasında saptanır biçim ve aksiyom ortaklıkları varsa, bu ortaklıklar rastlantısal, uzlaşımsal veya temelden hatalı benzerlik ilişkileri olmamalıdır. Aksi halde, ilgili kesişim hakiki bir ortaklık sunmayacak ve sözde tek 'doğru' mantığın tekliği ile mutlaklığı da anlamsızlaşacaktır. Zira, Priest'e göre, geçerli sistemlerin ilgili kesişimlerin *konu-bağımsız* tekil

kaplamı, tek ‘doğru’ mantığın varlığı için gerekçe oluşturmaktadır. Böylece, sözde biçimsel kesişimi teşkil eden aksiyomların tam olarak hangi şematik biçimlere karşılık geldikleri *apriori veya aposteriori* belirlenebilir olmalıdır. Aksi halde, hem çıkarım sistemleri arasında kurulan ilişkinin ne olduğu hem de bu kesişimin işaret ettiği sözdizim şemasının hangi genel biçimsel aksiyomları barındırdığı belirsiz olacaktır. Bu sebeplerden dolayı, Priest’in argümanı Ö1 ve Ö2 iddialarını varsayıyor olmalıdır.

Priest’in argümanına dair tüm bu açıklamalara istinaden, ilk olarak Ö4 iddiasının meşruluğunu sorgulayabiliriz. Buna göre, müşterek biçimsel bir şemanın mevcudiyeti tek bir ‘doğru’ mantığı varsaymak için yeterlidir. Ancak, geçerli çıkarım sistemleri arasında sözdizimsel normlar şeması saptanabilse dahi bu şemanın varlığı için en iyi açıklama tek ‘doğru’ mantık olmayabilir. Örneğin, geçerli çıkarımlar arasındaki bu ortak şema tamamıyla keyfi veya uzlaşımsal şekilde de belirlenebilir; öyle ki, tikel bir *geçerlilik* yorumu genelleştirilerek bunun üzerinden sistemler arasında keyfi veya uzlaşımsal ortaklıklar kurulabilir. Örneğin, *birinci-basamak* bir *ilgi mantığı* sistemi pekâlâ bunun genleşmiş bir uzanımı olan başka bir sistemle- mesela, *yüksek-dereceden* bir *ilgi mantığı* sistemiyle- en azından öncül-sonuç arasında kurulmuş *ilgililik* ilişkisi üzerinde ortak bir biçimsel ilkeyi paylaşacaktır. Bu durumda, geçerli sistemler arasındaki kesişimlerin nasıl belirleneceği en başta sistemlerin hangi anlamda *geçerli* sayıldığına bağlı olarak değişecektir. Böylece, uzlaşma veya sistem görelisi geçerlilik ölçütlerinin genelleştirilmesi sonucunda sözdizimsel kesişim şemaları da değişkenlik gösterecek ve çokluk arz edecektir. Yine, farklı sistemler arasında ve üzerine konuşmamıza imkân veren meta-dizge de uzlaşımsal bir sözdizim dizgesi olacaktır çünkü en başta benimsenen *geçerlilik* yorumunun biçimi bu sistemler arasında geçiş imkânı sağlayacaktır.

Biçimsel geçerliliğe dair bu tartışmamız nezdinde, Priest’in argümanı *mantıksal çoğulculuk* cephesinden de eleştirilebilir. Temelde, Priest’in ‘doğru’ mantık tasavvurunda, sistemlerin *anlambilgisi* kategorileri için çok dar kapsamlı bir okuma sunulmaktadır. Bunun neticesinde; tikel sistemlerdeki *mantıksal doğruların*, *doğruluk fonksiyonlarının* ve *geçerli çıkarımların* farklılaşan anlamsal katkıları genel mantık disiplini içinde önemsizleşerek bu anlambilgisel aksiyomlar sadece dizimsel biçimleri üzerinden mantıksal bir tahlilin öğeleri olabilmektedir. Nitekim, J.C Beall ve G. Restall (2006) kendi *mantıksal çoğulculuk* savunularında tekçiliği benzer bir cepheden eleştirmektedir. İlk olarak, Beall ve Restall için, *mantıksal sonuç* ilişkisi, bir çıkarım sisteminin en asli mantıksallık unsurudur. Bu bağlamda, mantığın temel amacı *mantıksal sonuç* ilişkisini açıklamaktır; ki, bu ilişki şu şekilde formüleleştirilebilir: Bir mantık sistemi asli olarak bir *s* sonucunun *her*

durumda (in all cases) bir $\ddot{O}$ öncüller kümesini mantıksal olarak takip etmesi ne demek bunu açıklar (Beall & Restall, 2006, s. 2-3). *Mantıksal sonuç* ilişkisi, sonuç ile öncüller arasındaki doğruluk-korunumu ilişkisidir; dolayısıyla, s ile $\ddot{O}$ arasında *mantıksal sonuç* ilişkisinin kurulmuş olması, s ’nin doğruluğunun $\ddot{O}$ ’nün doğruluğunu *her durumda* takip etmesidir. *Biçimsel geçerlilik* tartışmamızdan hatırlanacağı üzere, böylesi bir ilişki *geçerliliği* de işaret edecektir. Nitekim, $\ddot{O}$ doğru iken s doğru olmak zorundadır. Bu anlamda, Beall ve Restall için, s sonucu eğer ve ancak $\ddot{O}$ öncüllerinin *mantıksal sonucu* ise ‘ $\ddot{O} \vdash s$ ’ çıkarımı *geçerlidir*. Beall ve Restall, *geçerliliğin* veya *mantıksal sonuç ilişkisinin* biçimsel veçhesini reddetmez; hatta görüleceği üzere bu çıkarım ilişkileri şematik yapıdadır. Ancak, onlara göre, bu şematik dizim ilişkileri ‘doğruluğun’ hangi *durumlar* altında değerlendirildiğine bağlı olarak farklı anlamlar kazanır. Eğer *durum* terimini genel olarak bir dilin iddialarını değerlerken esas aldığımız yorumsal bağlam/kaplam olarak tanımlarsak, o halde hangi çıkarımın hangi yorumsal bağlam altında yapıldığına bağlı olarak bir iddianın doğruluk değeri ve bunun diğer iddialarla kuracağı doğruluk-koşulsal ilişkilerin anlamı da değişecektir. Bu minvalde, bir mantık sistemi için tanımlayıcı unsur onun anlambilgisel yapısıdır:

“Bir mantık sistemi inşa etmek için, ele alınan durumların (cases) ne olduğunu açıkça belirtmek gerekir. *Geçerliliği* sistematik bir şekilde açıklamak için, sözü geçen bu durumların ne anlama geldiğini ve bir önermenin *belirli bir durumda doğru* olmasının ne anlama geldiğini anlatabiliyor olmamız gerekir. Eğer bu sorulara dair bir yanıtımız yoksa, belirlenmiş (spesifik) bir mantık sistemine sahip olamazsınız” (Beall & Restall, 2006, s.3).

Böylelikle, Priest’in savunduğu ‘doğru’ mantık, mantık sistemlerinin belirlenimi için gerekli en temel unsuru, anlambilgisel yorumlarını, önemsizleştirmiş olacaktır; çünkü, Priest’e göre, şematik sözdizim ilkelerinin- ve hatta belki de sadece *biçimsel geçerliliğin*- tüm bu anlambilgisel belirlenimler üzerinde önceliği vardır. Bunun sonucunda, sözdizim şematiği olarak ‘doğru’ mantık, mantık sistemlerinin anlambilgisel farklılıklarını hatalı bir şekilde soyutlar; zira, bu anlambilgisel farklılaşmaya değinmeden mantığı salt bir biçim olarak çıkarımların *biçimsel geçerliliği üzerinden* açıklamak da bir mantık sistemi içindeki anlam ilişkilerini cebirsel ve mekanik bir düzende açıklamaktır. Nitekim, şematik sözdizim ilkeleri- yani, sözde ‘doğru’ mantığın ilkeleri- anlambilgisel olarak belirsiz, yani içerikçe spesifik olmayan, biçimlerdir. Çünkü, bu şematik sözdizim ilkeleri, hiçbir yorum bağlamına dayanmayan değerler (‘doğru’ ve ‘yanlış’ değerleri) üzerinden *geçerlilik* ve *mantıksal sonuç ilişkisi* kurar. Halbuki, herhangi spesifik bir yorum bağlamı altında yer almaksızın ‘doğru’ veya ‘yanlış’ değerlerinin hiçbir

içeriği olmayacak ve bundan dolayı bunlar arasında kurulan anlam ilişkileri de içeriksiz dizilimler olacaktır.

Yukarıdaki tartışma, aynı zamanda ilgili ‘doğru’ mantık nosyonunun yöntembilgisel işlevi ve normatif kapsayıcılığına ilişkin makul şüpheler uyandırmaktadır. Bu ilgi dahilinde, öne süreceğimiz son eleştiriye göre, mevzubahis ‘doğru’ mantık yöntembilgisel anlamda radikal derecede kısıtlıdır. Öncelikle, genel kanaat, mantık sistemleri ve bütün olarak genel mantığın analitik bir enstrüman olarak da kullanılabileceği yönündedir; zira, ‘doğru’ çıkarımların esaslarını teşkil eden sistem haliyle çıkarımların ‘doğruluk’ tahlili için bütünsel ve analitik bir gereç işlevi görecektir. Bu anlamda, Priest’in ‘doğru’ mantık tasavvuru eğer en istisnai derecede biçimsel bir tahlil yöntemi olarak kullanılacaksa, bu yöntemin mutlak ve tekil işlevi olacaktır- yani, geçerli çıkarım biçimlerinin/sistemlerinin sözdizimsel esaslarını sunmak. ‘Doğru’ mantığın yöntembilgisel anlamdaki bu analitik rolü de en istisnai derecede geneldir, hatta bu anlamda bir meta-yöntemdir. Eğer ‘doğru’ mantığın yöntembilgisel rolü sadece biçimsel esasların tahlili ise bu durum mantıksal bir çıkarım sistemini benimsememizin arkasında yatan motivasyonun sadece biçimsel uygunluk hedefi ile sınırlandığına işaret eder. Zira, Priest açısından, araçsal hedefleri ve çıktıları değişen çıkarım sistemleri, ‘doğru’ mantığın sözdizimsel normlarından sapan ‘geçerlilik’ veya ‘uygunluk’ aksiyomlarına sahipse veya bunlar en başta bizatihi bu normlarla çatışıyorsa, ilgili sistemler kesinlikle mantık dışıdır. Dolayısıyla, çıkarım sistemlerinin yöntembilgisel değerleri ‘mantıksallık’ ölçütü ile öncelenmektedir. Halbuki, mantıksal olsun ya da olmasın, çıkarım sistemlerinin yöntembilgisel katma değeri, onların araçsal işlevlerinin (*açıklama gücü, kullanılabilirlik ve benzeri işlevler*) içerikçe taşıdıkları önem üzerinden belirleniyor gibi görünmektedir. Bu nedenle, Priest’in mantık tasavvuru, tikel bir mantık sistemini benimsemenin ardında yatan *pragmatik* önemi de ikincildir- ki bunun sonucunda, tikel mantık sistemlerinin kendilerine özgü yöntembilgisel katma değerler; ‘doğru’ mantığa uygunluk koşulunun gerisindedir.

Yine de bu yaklaşım, genel olarak yöntemin neliğine dair bazı kabuller nazarında oldukça hatalı görünmektedir. İlk olarak, bir mantık sistemini belirli bir açıklama konusuna yönelen yöntem olarak görürsek onun yöntembilgisel değeri ilgili *explanandum* (açıklanması gereken şey) karşısında ne kadar açıklayıcı olduğu ile ölçülecektir. Bu açıdan, mantığın genel *explanandum*’u evrensel çıkarım biçimlerine sözdizimsel esaslar sunmak olsa dahi tikel mantık sistemlerinin pek çoğunun *explanandum*’u asli olarak biçimlerle veya biçimsellikle ilgili değildir. Eğer *ilgi mantığı* veya *sezgici mantık* gibi tikel bir mantık sistemini bir yöntem olarak benimsiyorsak asli olarak onun yöneldiği inceleme alanı, varsaydığı yorum bağlamı, bağlam altında aksiyomatize ettiği

mantıksal doğrular ve bu doğruların anlambilgisel içerikleri arasında kurulan çıkarım ilişkilerini benimsiyoruzdur. Örneğin, *tutarlılık-dışı mantık*, *temel mantığın* aksine, bir çelişkiden her sonucun çıkacağına dair ilkeyi reddederek *çelişkiler* içeren bir çıkarım sisteminde anlamlı çıkarımların olanağını tanıtlar. Benzer şekilde, *ilgi mantığı*, *temel mantığın* aksine, *geçerlilik* denetimini öncüller ile sonuç arasındaki biçimsel ilişki üzerinden yürütmez; öncüller ile sonuç arasında içerikleri açısından gerçek bir ilgi olmasını şart koşarak özellikle gündelik dilde tezahür eden akıl yürütme örneklerini modellemeyi amaçlar. ‘Doğru’ mantık iddia edildiği şekilde, tüm çıkarımların biçimsel imkanını mutlak bir şekilde sözdizimsel bir düzgülü altına soksa dahi herhangi bir usamlama yönteminin kullanımdaki veya inşasındaki amacımız öncelikli olarak belirli bir sözdizimsel kanona uygun şekilde usamlamak değildir. Hatta, *ilgi mantığı* özelinde somutlaştırılabileceği üzere, bazen inceleme alanına esas oluşturan motivasyon bu sözdizimsel esasların dışında kalan çıkarımları aksiyomatize etmek olabilir. Bu açıdan, bu neviden tikel sistemlerin yöntembilgisel kullanım değeri öncelikli olarak bu sistemlerin yöneldiği *explanandum*’u (belirli türden içerikler ve bunların ilişkileri) ne ölçüde açıkladığı ile ölçülecektir. Dolayısıyla, tikel sistemlerin sözdizimsel imkânı ve yasalarına yönelen ‘doğru’ mantık tikel sistemlere ait *explanandum*’u açıklamak için yetersiz kalacaktır. Çünkü, Priest’in ‘doğru’ mantık nosyonunda, tikel çıkarım sistemlerinin araçsal kullanımı için belirleyici olan uygulama hedefleri ve çıktıları ve böylece bu sistemlerin yöntembilgisel katma değerleri önemsizleştirilir. Böylece, araçsal hedef ve çıktılarımızı karşılaması nazarında başarılı pek çok çıkarım sistematigi mantık dışı sayılacaktır.¹⁶ Neticede, ‘doğru’ mantık çok dar bir kaplama sahip olacaktır.

SONUÇ

Bu çalışma, *mantıksal tekçilik* görüşü içinde ifade kazanmış ‘doğru mantık’ nosyonunu, bunun hem Kantçı kökleri hem de çağdaş uzanımları üzerinden irdelemiştir. Bu doğrultuda; öncelikle, mantıksal tekçiliğin ‘doğru’ mantık tasavvuru, ona sıklıkla atfedilen bazı dizgesel karakteristikler üzerinden betimlenerek şu genelleştirilmiş *arılık* tezi altında formüleleştirilmiştir: ‘doğru’ mantık en arı derecede (*genel/biçimsel/ konu-bağımsız/zorunlu/*

16 İlgili ‘doğru’ mantık tasavvurunun belirlediği dar anlamdaki ‘mantıksallık’ ölçütü, sadece yöntembilgisel katma değere sahip pragmatik rolleri olan çıkarım sistemlerini dışlamakla kalmaz; bu ölçüt, mantığın araçsal kapsamını, dolayısıyla mantık çalışmalarının inceleme alanını, öylesine daraltmaktadır ki ‘doğru’ mantığın düzgülerini takip etmeyen gidimli düşünce süreçlerinin ve örneklerinin her birini dışarıda bırakır. Bu anlamda, bilişsel ve epistemik katma değere sahip doğal çıkarımlar/enformel çıkarımların da bu anlamda ‘mantık-dışı’ olduğu iddia edilebilir. Bkz. Gilbert Harman (1984,1986).

ilksel/düzgün-koyucu) usamlama sistematığıdır. Tartıştığımız üzere, ‘doğru’ mantık, en arı haliyle, geçerli mantık sistemlerinin tamamını – onların tüm veya bazı dizgesel kategorileri (sözdizim, anlambilgisi, çıkarım sistemi) ile dizgesel karakteristikleri (*genellik*, *biçimsellik*, *konu-bağımsızlık* ve diğerleri) bakımından- önceleyip belirlemesine rağmen başka hiçbir usamlama sistemi tarafından öncelenip belirlenmediği için – yöntembilgisel, metafizik veya epistemik anlamda- ayrıcalıklı bir dizge olarak görülür. İncelememizin bu noktada işaret ettiği bir diğer sonuç, arılık tezinin bir neticesinde tek ‘doğru’ mantığın meta-düzeyde bir dizge veya teori olmasıdır. Devamında, arılık tezi altında formülleştirilen ‘doğru’ mantık tasavvurunun meşruluğu, mantıki *biçimsellik* karakteristiği üzerinden incelenmiştir. İlgili bölüm genelinde, ‘doğru’ mantığın en üstel derecede *biçimsel* olması ile ne kastedildiğine dair üç temel yorum (yani, metafiziksel, gidimli ve şematik) detaylı bir şekilde ele alınmıştır; bu çerçevede, Graham Priest’in ‘doğru’ mantığı, meta-düzeyde sözdizimsel normlar şematığı olarak konumlandıran *mantıksal tekçi* yaklaşımı ayrıntılı bir şekilde tahlil edilmiştir. Daha özelde ise, Priest’in *mantıksal tekçilik* lehine sunduğu ‘doğru’ mantık tasavvuru, *mantıksal tekçilik* yaklaşımındaki bazı genel sorunları vurucu biçimde örneklendirmesi nedeniyle ayrıntılı bir şekilde eleştirilmiştir. Priest’in müstakil yorumundan hareketle, mantıksal tekçiliğin ‘doğru mantık’ tasavvuruna karşı esasen şu iddialar pekiştirilmiştir: (a) ‘Doğru’ mantığın -en arı biçimde- tam olarak hangi biçimsel aksiyom veya yasalardan teşkil olduğu eksik-belirli (*underspecified*) veya belirsiz (*unspecified*) görünmektedir; (b) Dolayısıyla, ‘doğru’ mantığın araçsal ve yöntembilgisel kapsamı radikal şekilde kısıtlıdır.

Kaynakça

- Arazim, P. (2020). Beyond logical pluralism and logical monism. *Logica Universalis* 14 (2), 151-174.
- Arazim, P. (2021). *The problem of plurality of logics: Understanding the dynamic nature of philosophical logic*. New York: Bloomsbury Publishing.
- Bader, R. M. (2024). Kant on logic. In A. Gomes & A. Stephenson (Eds.). *The Oxford handbook of Kant*. Oxford University Press.
- Beall, J. C. & Restall, G. (2000). Logical pluralism. *Australasian Journal of Philosophy* 78, 475-493.
- Beall, J. C. & Restall, G. (2006). *Logical pluralism*. Oxford University Press.
- Boghossian, P. (2000). Knowledge of Logic. In Paul Artin Boghossian & Christopher Peacocke, *New Essays on the A Priori*. Oxford, GB: Oxford University Press.
- Carnap, R. (1937). *Logical syntax of language*. London, Routledge.
- Clarke-Doane, J. (forthcoming). What is logical monism? In C. Peacocke & P. Boghossian (Eds.), *New Essays on Normative Realism*. Oxford University Press.
- Cohnitz, D. & Estrada-Gonzalez, L. (2019). *An introduction to the philosophy of logic*. Cambridge University Press.
- Dummett, M. (1978). The philosophical basis of intuitionistic logic. In *Truth and other enigmas*. Cambridge: Harvard University Press. pp. 215-247.
- Eklund, M. (2020). Making sense of logical pluralism. *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy* 63 (3-4), 433-454.
- Estrada-Gonzalez, L. (2011). Logical monism. In M. Bruce & S. Barbone (Eds.), *Just the arguments: 100 of the most important arguments in Western philosophy*. Wiley-Blackwell.
- Field, H. (2008). *Saving truth from paradox*. New York: Oxford University Press.
- Frege, G. (1984). *Collected papers on mathematics, logic and philosophy* (ed. B. McGuinness). Blackwell Publishing.
- Grünberg, T. & Onart, A. (2003). *Mantık terimleri sözlüğü*. METU Press.
- Haack, S. (1978). *Philosophy of logics*. Cambridge University Press.
- Harman, G. (1984). Logic and reasoning. *Synthese*, 107-127.
- Harman, G. (1986). *Change in view: Principles of reasoning*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Hjortland, O. (2017). Anti-exceptionalism about logic. *Philosophical Studies* 174 (3), 631-658.
- Hintikka, J. (1973). *Logic, language-games and information: Kantian themes in the philosophy of logic*. Oxford: Clarendon Press.

- Kant, I. (1993). *Arı usun eleştirisi*. İdea Yayınevi.
- Kripke, S. (2023). The question of logic. *Mind*, 133 (529), 1-36.
- MacFarlane, J. (2000). *What does it mean to say that logic is formal?* [PhD Dissertation, University of Pittsburgh].
- McGinn, C. (2000). *Logical properties: Identity, existence, predication, necessity, Truth*. Oxford, England: Oxford University Press UK.
- Priest, G. (2006). *Doubt truth to be a liar*. New York: Oxford University Press.
- Priest, G. (2008). *An introduction to non-classical logic: From If to Is*. Cambridge University Press.
- Quine, W. v. O. (1948). On what there is. *Review of Metaphysics* 2 (5), 21-38.
- Quine W. v. O. (1970). *Philosophy of logic*. N.J: Prentice-Hall Inc.
- Read, S. (2006). Monism: The one true logic. In *a logical approach to philosophy: Essays in honour of Graham Solomon* (pp. 193-209). Dordrecht: Springer Netherlands.
- Resnik, M. (1999). Against logical realism. *History and Philosophy of Logic*, 20 (3-4), 181-194.
- Russell, G. (2018). Logical nihilism: Could there be no logic?. *Philosophical Issues*, 28 (1), 308-324.
- Shapiro, S. (2000). *Thinking about mathematics: the philosophy of mathematics*. New York: Oxford University Press.
- Shapiro, S. (2014). *Varieties of Logic*. New York: Oxford University Press.
- Stenning, K. & Lambalgen, M. v. (2008). *Human reasoning and cognitive science*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Tahko, T. (2021). A survey of logical realism. *Synthese*, 198 (5), 4775-4790.
- Williamson, T. (2007). *The philosophy of philosophy*. Wiley-Blackwell.
- Williamson, T. (2013). Logic, metalogic and neutrality. *Erkenntnis* 79 (2), 211-231.
- Wittgenstein L. (1985). *Tractatus logico-philosophicus* (çev. O. Auroba). Metis Yayınları.

